

't inschrien

vijftiende jaargang nr. 3, juli 1983 kwartaaluitgave

De zaagtanden en blokkendozen van Enschede

In die jaren van expansie zou echter het Enschedese stadsgezicht nog ingrijpender veranderd worden door een aantal technische ontwikkelingen in de Engelse textielindustrie. In de eerste plaats was de traag, met gering vermogen werkende balansstoommachine geëvolueerd tot de horizontaal werkende compoundstoommachine met groot vermogen, speciaal ontworpen voor de textielindustrie. Eindelijk kon nu ook het energieverblindende oude transmissiesysteem van de tandwieloverbrenging sterk verbeterd worden. In het verbeterde systeem werd de verticale as vervangen door eindloze kabels die rechtstreeks via een grote kabelschijf met groeven, aangedreven door de stoommachine,

naar kabelschijven op de verschillende verdiepingen liepen. Deze verdiepingkabelschijven zaten op de verdiepingdrijfassen, die over de gehele verdieping liep. De overbrenging van de stoommachine naar de verdiepingssassen was veel direkter geworden, terwijl bij een kabelbreuk niet de gehele fabriek stilgelegd behoeft te worden, zoals bij het oude systeem van de tandwieltransmissie wel het geval was. Tot in de twintigste eeuw zou weliswaar ondanks dit verbeterde systeem de krachtbron het centrale punt van de textiel fabriek blijven, maar de ontwerpers van de spinnerijen en weverijen waren in ieder ge-

foto 1

Enschede, Noorderhagen; binnenterrein fabriekskompleks van firma Van Heek & Co. rechts de hoogbouw van de spinnerij uit 1864 (? , zie noot 9), links uitbreiding 1893 (?) en 1914 tegen de aan de Parallelweg gelegen weverij (1884), op de achtergrond uitbreidingen van na 1907. Foto: Wim de Natris 1976.

val niet meer noodzaakt de behuizing van de krachtbron aan een van de kopeinden te situeren. Omdat de drijfkabels naar de verdiepingassen door een schacht moesten lopen, diende juist de krachtbron zo centraal mogelijk in het fabrieksgebouw ontworpen te worden. De ontwerper kon zo de behuizing van de aandrijfunite integreren in het geheel. Spektakulair was die verandering voor het traditionele spinnerijgebouw, omdat men door het groter vermogen én het verbeterde aandrijfsysteem niet meer vast behoefde te houden aan de opstelling van de spinmachines in twee rijen, waardoor de standaardbreedte van spinnerijen van ongeveer 15 meter was ontwikkeld. In het textielgebied Lancashire (Engeland) verschijnen in de jaren zeventig de eerste blokkendoosachtige spinnerijgebouwen van drie tot zes verdiepingen¹⁷). Een fraai voorbeeld te Bradford (Yorkshire) is de Manningham Mills (1873) ontworpen door Samuel Lister (1815-1906)¹⁸). Tegelijkertijd met deze ontwikkeling verscheen de fabriekswatertoren. Hoewel de textielindustrie door de introductie van de stoommachine niet meer direkt afhankelijk was van de nabijheid van stromend water, was de behoefte daaraan nog steeds groot. Stoommachines gebruiken water, maar ook de inmiddels ontwikkelde brandbeveiligingsinstallaties¹⁹) en luchtbevochtigingssystemen²⁰) vereisten een permanente waterreserve. Deze fabriekswatertorens werden al snel als representatief herkenningsteken van de onderneming uitgevoerd in fraaie architectonische details. In dit verband moeten zeker ook de houten koeltorens aangestipt worden. Deze waren noodzakelijk om de verhitte stoom voor hergebruik weer af te koelen.

Wanneer het Engels konsept van de blokkendoosachtige spinnerij met watertoren voor het eerst in Enschede's stadsbeeld verschijnt is vooralsnog niet zeker²¹). Een van de oudste Enschedese blokkendozen met watertoren was de uitbreiding van Van Heek in 1897 op het kompleks Noorderha-

gen aan de Parallelweg, naast het in 1893 gebouwde katoenpakhuis²²). Het gebouw en de watertoren zijn nog niet in de sloopwoede verdwenen (1981). De konstruktie van het spinnerijgebouw bestaat uit gietijzeren kolommen met ijzeren liggers, waartussen gemetselde gewelfjes. De dragende muren met de reeksen uniforme vensters zijn versierd met kleurige bakstenen, zodat het bouwwerk niet onmiddellijk als saai en massaal overkomt. De rijk gedecoreerde watertoren weerspiegelt nog de toenmalige macht van het textielimperium van de Van Heeks.

In hetzelfde jaar werd begonnen met de bouw van een nieuw fabriekskompleks op de Rigtersbleek. Een uitbreiding met een nieuw kompleks parallel hieraan volgde in 1906. Door toepassing van sierbaksteen krijgen de massale blokkendozen toch een levendig uiterlijk. Opmerkelijk is hier de strakke organisatie van de verschillende gebouwen: de hoge bouwblokken van de spinnerijen zijn in de lengterichting alle oost-westelijk georiënteerd; de lagere weverijen zijn geprojecteerd aan de noordzijde van de blokkendozen, zodat de beglaasde kappen op het noorden gesitueerd konden worden. Tussen de kompleksen van 1897 en 1906 loopt in oost-westelijke richting de fabrieksstraat.

De blokkendozen en tussenliggende sheds, die tussen 1904 en 1914 op het gebied tussen de Lage Bothofstraat en de spoorweg Enschede-Gronau verzezen konden vanwege de beperkingen van het gebied veel minder strak georganiseerd worden. Daar kwam in die jaren voor de firma Van Heek & Co het kompleks 'Transvaal' gereed (1904/05); in 1907 werd het kompleks 'Oostburg' gebouwd, dat tussen 1909 en 1914 werd uitgebreid met een gigantisch pakhuis en ketelhuus. De hoge katoenspinnerijen met de lagere shedbouw van de weverijen vormden tot 1977, toen de laatste schoorstenen onder de slopershamer vielen, een indrukwekkend kompleks, dat het silhouet van de stad tot in de jaren zeventig zou overheersen²³).

In de fabriek, die G. Jannink & Co aan de Haaksbergerstraat liet bouwen, vinden we het meest complete, nog bestaande van het toen in konstruktief opzicht uitgekristalliseerde type van de blokkendoos met lage shedbouw. In 1901 startte het bedrijf met 30.000 spinnen en 567 getouwen, aangedreven door een stoommachine van 14.00 pk. Het hoge bouwdeel van de spinnerij, waarin nu appartementen en het Twents-Gelders textielmuseum, bestaat uit drie verdiepingen. Opvallend zijn de grote vensters, waardoor de bakstenen gevelwand nauwelijks in het oog springt. Dekoratief is alleen de watertoren in de lange gevelwand aan de Haaksbergerstraat. De sobere stijl van de hoogbouw wordt voortgezet in de lange muur, waarachter de shedkonstruktie van het weverij-gedeelte schuilgaat. De aandrijfunit neemt, afgezien van de hoge schoorsteen, een onopvallende plaats in aan de achterzijde, centraal tussen de spinnerij en de weverij. De konstruktie van de hoogbouw was degelijk, zware ijzeren kolommen van ongeveer vijf meter hoog en cement-ijzeren vloeren. Deze konstruktie was ook toen niet ouderwets, maar tien jaar later achterhaald door nieuwe ontwikkelingen, die ook het aanzien van de blokkendozen aanmerkelijk zouden veranderen.

In diezelfde jaren van voor de Eerste Wereldoorlog zou de fabrieksbouw door de ontwikkeling van het gewapend betonskelet een ander aanzien krijgen. In de jaren tachtig van de 19e eeuw was de Fransman Francois Hennebique (1842-1921) er in geslaagd een konstruktie van gewapend beton te ontwerpen, die veel voordelen had boven de toenmalige toegepaste konstrukties van ijzer en staal: grote stijfheid, duurzaam en brandveilig én vooral veel goedkoper. Bovendien bleek het gewapend betonskelet zeer goed bestand tegen trillingen, zodat de konstruktie al snel door de fabrieksbouwers werd toegepast. Hennebique bouwde in Noord-Frankrijk in de jaren negentig talloze fabrieken, zoals de spinnerij Barrois te Lille (1896)²⁴). Het

konsept van de blokkendoos met watertoren bleef weliswaar tot in de jaren twintig van onze eeuw overeind, maar het karakter van de verdiepingbouw veranderde grotendeels. De dragende struktuur van het gewapend betonskelet werd zichtbaar aan de buitenkant, terwijl de muurvlakken vrijwel geheel konden worden gevuld met ramen op lage borstweringen van baksteen. Omdat het beton toen nog niet de weerbestendige kwaliteit had van nu werd het meestal met witte verf geïmpregneerd, waardoor de gebouwen minder massaal overkomen dan bij de vroegere traditionele baksteenbouw. In Enschede werden de uitbreidingen van het kompleks 'Oostburg' (Van Heek & Co) uit de jaren 1909-1914 voor een groot deel in deze nieuwe

foto 2

Enschede, Parallelweg; katoenpakhuis van de firma Van heek & Co., 1893 architect G. Beltman. Foto: archief Wim de Natris.

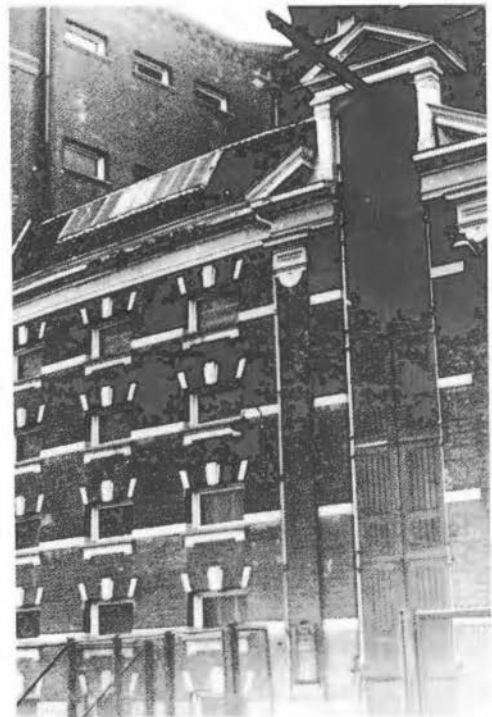

foto 3
Enschede, vm spoorlijn Enschede-Haaksbergen met fabrieksporen naar de vm spinnerij Oosterveld (links) en naar het kompleks Rigtersbleek (rechts). Foto: Wim de Natris 1976.

konstruktie uitgevoerd.

In een terugblik op de architectuur van de Enschedese textiel fabrieken in de periode 1874-1914 valt op, hoe snel bouwtechnische innovaties opgepakt zijn, terwijl de vormgeving een monumentaliteit bereikte die, zij het minder uitbundig in de architectonische details, niet onderdeed voor de Engelse voorbeelden. Het is zonder meer verbazingwekkend, dat in een stad waar nooit een monumentale bouwtraditie is geweest in zo'n kort tijdsbestek op grote schaal bevredigende architectonische oplossingen naar voren kwamen²⁵). Er is helaas nog weinig studie verricht naar de ontwerpers van deze bouwwerken. Weliswaar komt in de archieven en in de literatuur de naam van de al eerder vermelde G.

Beltman naar voren, maar daar blijft het bij²⁶).

De skyline van Enschede, aan het begin van de 19e eeuw nog bepaald door de kerktoren, veranderde in nauwelijks honderd jaar tijd tot het silhouet van massale blokkendozen, scherpe zaagtanden en priemende schoorstenen. Bijna honderd jaar later is ook dit beeld weer verdwenen. Slechts de grote gaten - hier en daar reeds ingevuld door stadsvernieuwingprojecten - kunnen de bezoeker van nu herinneren aan de tijd van de textielpaleizen.

W. de Natris

¹⁷ Een goed beeld van deze 'blokkendozen', ook van latere jaren, geeft het reclameboek 'The Lancashire Cotton Corporation Limited', Manchester 1951.

¹⁸ Cossons, o.c., afb. 56-57 (zie noot 4).

¹⁹ Het gevaar voor brand was in de textielindustrie altijd al een groot probleem geweest. Eind 18e eeuw waren er al bouwtechnische verbeteringen, zoals het

gebruik van gietijzeren kolommen, maar deze bleken niet afdoende. In de tweede helft van de 19e eeuw werd de Sprinklerinstallatie ontwikkeld: in het gehele gebouw werden waterleidingen geïnstalleerd voorzien van kranen die bij brand automatisch opengingen: de installatie was via een pomp aangesloten op de stoommachine.

¹⁹ Ook in bestaande gebouwen werden dergelijke brandbeveiligingsinstallaties ingebouwd. Zo werd bijvoorbeeld in de 'Grote Stoom' te Enschede in 1885 een dergelijke installatie aangebracht; het waterservoir daarvan bevond zich direkt onder de dakkap. Dat het gebouw in 1890 toch afbrandde was niet te wijten aan het niet in werking treden van de sprinklerinstallatie, maar aan een beoordelingsfout van de machinist. Uit vrees voor machinebeschadiging schakelde hij de stoommachine uit en daarmee ook de pomp van de sprinkler. Uit: De Stoffjager, personeelsblad van Spinnerij Tubantia, Enschede (datum niet bekend).

²⁰ Om draadbreek te voorkomen bij het katoenspinnen moest men de katoen vochtig houden, vooral op warme dagen. Daarom werd door middel van 'stoominlaten' warme stoom in de fabrieksruijme geblazen. De bedompte sfeer die daardoor ontstond veroorzaakte bij de arbeiders vaak longziekten. Schering en Inslag, o.c., 10 (zie noot 14).

²¹ Het oudste en meest complete voorbeeld van de Engelse 'blokkendoos', dat mij tot nu toe bekend is, werd in opdracht van de firma H.P. Gelderman in 1884 gebouwd te Oldenzaal op een terrein langs de spoorweg Oldenzaal-Hengelo. Het massale bouwblok van drie verdiepingen met nog een bescheiden watertoren werd volgens een gedenksteen ontworpen door de uit Oldham (Lancashire, Engeland) afkomstige architect H. Stott. De Oldenzaalse fabriek vertoont opvallend veel gelijkenis met de Arkwright Mill te Rochdale, nabij Oldham. The Lancashire Cotton Corporation Limited, o.c. 16 (zie noot 17).

²² Aanvankelijk hadden de Twentse textielfabrieken weinig behoefte aan speciale pakhuizen. Het pakhuis aan de Parallelweg is een van de eerste grotere textielpakhuizen. In principe wijkt het gebouw weinig af van de lange traditie in de Nederlandse pakhuisbouw: lage verdiepingen, zware konstruktie (hier: gietijzeren kolommen en zware gietijzeren liggers); de vertikale reeks laaddeuren en hijsinstallatie. Het gebouw werd ontworpen door de Enschedese architect G. Beltman. G.J. Arends, o.c. (zie noot 9) verrichtte een bouwkundig onderzoek naar de gietijzeren kolommen in het gebouw (1981).

²³ Vanaf 1977 werd daar de nieuwbouw 'Transvaal', genoemd naar het voormalig fabriekskompleks, gebouwd.

²⁴ J. Oosterhof, Constructies, Delft 1978, 190 e.v.

²⁵ Des te opmerkelijker, omdat het grootschalig bouwwerk in de Nederlandse architectuurtraditie een nauwelijks voorkomend fenomeen is.

²⁶ G. Beltman richtte in 1870 te Enschede een architectenbureau op. In 1970 bestond het Bouwkundig Ingenieursbureau Beltman NV honderd jaar. Toen

Middeleeuwse hallekerken in Twente (III)

Haaksbergen (1520). Van alle middeleeuwse hallekerken in Twente heeft de kerk van dit dorp het meeste van zijn oorspronkelijke karakter verloren. Is in Enschede van het kerkgebouw zelf tenminste nog de romp van beide schepen en koren aanwezig, in Haaksbergen is slechts het zuiderzichschip uit 1520 met het bijbehorende koor bewaard gebleven (afb. 5). Evenals in Enschede zijn ook hier de oorspronkelijke gewelven verdwenen; in Haaksbergen zijn zij echter vervangen door Neogotische kruisribgewelven met straalgewelven aan het oosteinde.

In 1888 heeft de kerk een belangrijke vergroting ondergaan²³). Het hoofdschip en het daaraan aansluitende hoofdkoor werden grotendeels vervangen door een nieuw middenschip, geflankeerd door een voordien niet aanwezig noorderzichschip, alsmede door een nieuw en langer middenschip met daarnaast een eveneens nieuwe, opmerkelijke sluiting van het noorderzichschip. Bij die gelegenheid werd tevens het oude zuiderzichschip aan de westzijde met één travee verlengd. Door de zoëven genoemde uitbreiding werd de kerk van een

Beltman zich in 1911 terugtrok, had hij talloze fabrieksgebouwen gebouwd in Enschede en de regio. Maar ook daarbuiten bleek hij een veel gevraagd architect, zowel binnen als buiten Nederland.

Erratum

In het vorige nummer van 't Inschrien stond in het artikel 'De zaagtanden en blokken-dozen van Enschede' in de kopij (p. 22) voor noot 13 abusievelijk 14 vermeld; na noot 12 moet dus noot 13 vermeld worden (dus: 13. Samenstelling Werkgroep Inslag etc.) noot 14 staat in de kopij korrekt vermeld.

tweeschepige asymmetrische tot een drieschepige, min of meer symmetrische hallekerk²⁴). Dank zij een plattegrond en een geveltekening uit 1887 alsmede opgravingen in 1975²⁵) is de vorm van het voormalige hoofdschip en het daaraan aansluitende koor bekend: vijf rechthoekige traveeën met aan de oostkant een vijfzijdige sluiting. Deze vorm is dus vrijwel identiek met die van het zuiderzipschip en het iets oudere zuiderzijkoor in hun oorspronkelijke toestand: de laatstgenoemde zijn echter smaller (ca. 0,85 m.) en het zijschip werd op de oorspronkelijke zuidwesthoek geschraagd door een overhoekse steunbeer. De plattegrond van de Laatgotische kerk van Haaksbergen vertoont een zekere overeenkomst met die van de ongeveer gelijktijdig gebouwde kerk te Aalten (15de/16de eeuw). Ook hier wordt - ongeveer te halver diepte van de kerk - de zuilenreeks onderbroken door één pijler (in Aalten grotendeels een restant van een tijdelijke sluitmuur). Het voor Twentse hal-lekerken ongebruikelijk grote aantal van vijf traveeën (de sluitingen niet meegerekend) in de kerk van Haaksbergen heeft eveneens een parallel in die van Aalten (de kerkdelen ten oosten van deze traveeën zijn bij beide bedehuizen echter volkomen verschillend). Bovendien zijn er in de opstand een aantal overeenkomsten aan te wijzen, o.a. in de vorm van de basement- en vensterlijsten aan de buitenmuren en in het ontbreken van kapitelen boven aan de zuilen (in Aalten is dit alleen in het westelijke, jongere deel het geval). Zonder direct aan een verwantschap tussen deze beide kerken te willen denken meen ik wel te mogen stellen, dat de kerk van Haaksbergen de invloed van de kerkarchitectuur uit Bocholt en omgeving heeft ondergaan.

Rijssen (eerste helft 16de eeuw). Ook deze, mogelijk jongste middeleeuwse hallekerk in Twente is van tweeschepig uitgebreid tot drieschepig (in de jaren 1924-1925), maar heeft typologisch gezien minder van deze uitbreiding te leiden gehad dan de kerk van Haaksbergen. Doordat

het nieuwe zijschip namelijk naast het andere is gebouwd en niet naast het oorspronkelijke hoofdschip is het asymmetrische aspect - ook na de verbouwing - intact gebleven. Bovendien heeft het hoofdschip aan de noordzijde zijn functie als zodanig behouden door zijn grotere breedte ten opzichte van de zijschepen (ca. 0,7 m. ten opzichte van het oorspronkelijke, thans ingebouwde en ca. 1,7 m. ten opzichte van het nieuwe).

Zowel het hoofdschip als het oorspronkelijk zijschip hebben het bij Twentse hal-lekerken gebruikelijk aantal van drie traveeën (vgl. Delden, Enschede, Oldenzaal en Borne). Zoals gezegd is het eerste breder dan het tweede.

Beide schepen hebben een afzonderlijk koor, dat in beide gevallen door een triomfboog duidelijk van het bijbehorende schip is gescheiden. Zijschip en zijkoor zouden in dezelfde bouwfase tot stand zijn gekomen²⁶). In tegenstelling tot de andere hal-lekerken met afzonderlijke koren heeft de kerk in Rijssen koren van opvallend ongelijke diepte: het hoofdchoor is ca. 12 m. diep, het zijkoor ca. 7 m. Bovendien is het eerstgenoemde breder (ca. 0,7 m.) dan het laatstgenoemde; dit hangt samen met het verschil in breedte tussen de daaraan aansluitende schepen.

De houwelijkse spitsbogige vormen van b.v. het zuidoostelijke venster van het zuiderzijkoor en van de triomfboog tussen dit koor en het zuiderzipschip suggereren een late bouw van dit toegevoegde kerkgedeelte, nl. in de 16de eeuw. Uitwendig onderscheidde het zich door een afwisseling van lagen baksteen en lagen tufsteen²⁷). Na de aanbouw van het tweede zijschip is dit afwisselende materiaalgebruik alleen nog bij de sluiting van het oude zijkoor waarneembaar, en wel boven de vensterlijst.

Schepen en koren worden overkluisd door kruisribgewelven (de sluitingen door straalgewelven). De gewelven hebben een koepelachtig karakter; in deze vorm werkt mogelijk Westfaalse invloed door, evenals

in de aanwezigheid van profielkapitelen (afb. 6).

Tenslotte zou ik nog enkele suggesties willen doen met betrekking tot de vraag, waarom in Twente zoveel kerken van het hallekerktype voorkomen. Invloed uit Westfalen - zoals Ter Kuile aanneemt²⁸⁾ - heeft hierbij zeker een belangrijke rol gespeeld. Kenmerken van de Westfaalse kerkarchitectuur²⁹⁾ zijn in de kerk van Delden terug te vinden. Evenals in genoemd gebied treffen wij hier koepelachtige gewelven aan. De verhouding van de hoogte van de dragers tot de hoogte van de gewelven - in voornoemd gebied dikwijls 1:1 - is hier in Delden zelfs 5:7. Ook de in Westfalen herhaaldelijk voorkomende matige ontwikkeling van de hoogte vindt men eveneens in Delden.

Behalve met invloed uit Westfalen kan de voorliefde voor de hallekerk in Twente ook verband houden met het zoeken naar bouwkundige oplossingen, die financieel gezien voordelig waren. Voordelig was uiteraard om zoveel mogelijk van de oude bouw te handhaven: het oude schip of een gedeelte daarvan, het oude koor en, indien aanwezig, de oude toren (Enschede, Oldenzaal, Rijssen). Daarbij maakte het vanzelfsprekend een verschil of het oude schip driebeukig was (Oldenzaal) dan wel eenbeukig (Enschede, Haaksbergen en waarschijnlijk ook Rijssen).

Wanneer het oude schip driebeukig was, werd één van de smalle zijbeuken vervangen door een breed, nieuw zijschip. Zowel in Oldenzaal als in Delden geschiedde dit aan de zuidzijde. In Delden heeft men in een later stadium ook de oude noordbeuk vervangen, in Oldenzaal niet.

Vaker bestond het oude schip echter uit één ongedeelde ruimte. Om in dit geval de ruimte zo effectief mogelijk te kunnen vergroten zonder al te hoge kosten te maken, bood het type van de asymmetrische tweeschepige hallekerk uitkomst. Hierbij behoefde men immers slechts één nieuw schip bij te bouwen, dat ongeveer dezelfde breedte kon krijgen als het oude schip (dit

werd na de verbouwing hoofdschip). Verder was alleen nog nodig om de muur tussen oud- en nieuwbouw te doorbreken. Koos men een ander kerktype dan de hallekerk, b.v. de basiliek of de pseudobasiliek, dan kon niet in één keer dezelfde ruimtewinst worden geboekt: een zijbeuk van een basilicale of pseudobasilicale kerk is normaliter nu eenmaal aanmerkelijk smaller dan de bijbehorende midden- of hoofdbeuk. In dit geval zou men dus tenminste twee zijbeuken nodig hebben gehad. Omdat het regel was dat deze zich ter weerszijden van de middenbeuk bevonden zou dit betekenen, dat de oudbouw aan beide kanten door nieuwbouw moest worden geflankeerd en dat dus beide zijmuren van het oude schip doorbroken moesten worden, hetgeen uiteraard meer kosten met zich meebracht.

Ook al was men - zoals in Borne - niet gebonden aan een voorafgaand schip, dan toch had men bij de planning van een nieuw niet helemaal de vrije hand. In genoemde plaats had men rekening te houden met een bestaande toren en met een bestaand koor, zodat de hoogte van het nieuwe schip al bij voorbaat aan bepaalde maxima was gebonden.

Zouden tenslotte ook territoriale overwegingen hebben meegespeeld in de keuze van het kerktype? Waarom vinden wij in Twente - trouwens in heel Overijssel - relatief veel hallekerken terwijl in de Achterhoek - eigenlijk in heel Gelderland - de pseudobasiliek het gebruikelijke kerktype is. Uitte zich de machtsstrijd tussen de door het Bourgondische en later³⁰⁾ door het Habsburgse Huis gesteunde bisschop van Utrecht en de hertog van Gelre, wiens gebied door telgen uit genoemde Huizen bedreigd werd, ook op cultureel gebied en dus ook b.v. in de kerkbouw³¹⁾?

Z. Kolks

Noten: zie pag. 40

Waarneming tussen Walstraat en de Markt naast de Jacobuskerk

Naar aanleiding van de kaart van Jacobus van Deventer, waarop binnen de stad Enschede enige onbebouwde stukken voorkomen, waarvan tot op heden niet bekend was welke de samenstelling van de bodem

was, werd op 6 juli 1982 in verband met de aanleg van een doorgang van de Markt langs de Jacobuskerk naar de Walstraat in opdracht van Gemeentewerken Enschede een sleuf gegraven voor het leggen van leidingen.

De sleuf was 1 meter breed en gegraven werd tot in de ongeroerde grond. Hiertoe diende tussen de kerk en de voormalige Middenstandsbank een fundament verwijderd te worden, hetwelk bestond uit in kalk gemetselde rode bakstenen op een funderingslaag van brokken Bentheimer (= grijze) zandsteen.

Volgens de meetkundige dienst van de gemeente Enschede is dit fundament niet afkomstig van de panden die op de kadastrale kaart van 1832 voorkomen. Evenmin van de panden, die voorkomen op de kaart van 1913. Aan te nemen valt, dat het een fundament betreft van een pand, gebouwd na 1864. Een gedeelte van ongeveer 18 meter tussen Markt en zijkant kerk kon niet worden opengelegd wegens de beperkte bewegingsvrijheid van de graafmachine en het instortingsgevaar van de fundamente van de aangrenzende gebouwen.

Het fundament had nagenoeg dezelfde lengte als de zijmuur van de Jacobuskerk, ongeveer 20 meter, terwijl kon worden vastgesteld dat het fundament een hoek van ongeveer 90° maakte in de richting van de achterwand van deze kerk. Bij deze hoek werd enig puin aangetroffen, waarin wat glaswerk, aardewerkscherven, pijpenkoppen en stelen, twee gave 19^e eeuwse zalfpotjes en een deel van een hand van een zandstenen beeld.

Tevens klei vermengd met rood baksteengruis, welk mengsel als een eerste verharding voor het op te trekken fundament werd aangebracht.

NOTEN:

²³⁾ Asbroek, W.E. ten: Katholieke Kerken van Haaksbergen in: historie der kerken van haaksbergen, Hengelo 1973, blz. 23.

²⁴⁾ Vgl. de St. Briciuskerk te Schöppingen (Westfalen) (15de en 16de eeuw), waar in 1922 een soortgelijke vergroting heeft plaatsgevonden.

²⁵⁾ Zie W.E. ten Asbroek: o.c., blz. 20, 22 en 23, en A. Warffemius: o.c. (zie blz. 9 noot⁶⁾), blz. 233-235.

²⁶⁾ Zie de plattegrond in E.H. ter Kuile: De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst, o.c., blz. 122.

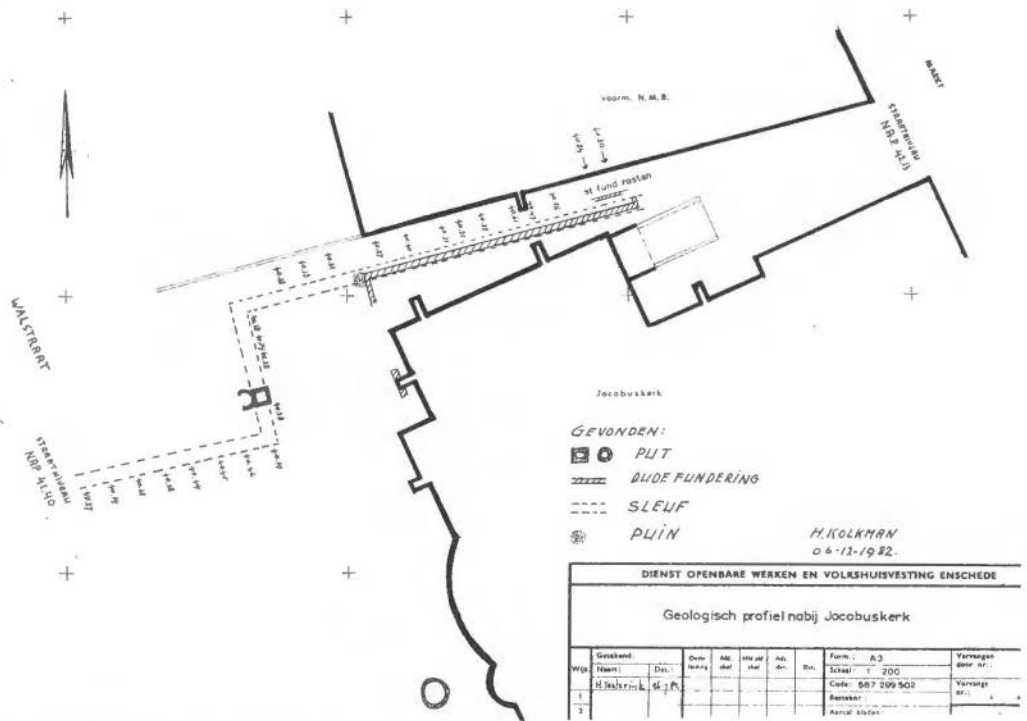
²⁷⁾ Ter Kuile spreekt van een decoratieve afwisseling van natuur- en baksteen, die vooral in Gelderland maar ook in Limburg wordt aangetroffen (E.H. ter Kuile: De architectuur, o.c., blz. 305).

²⁸⁾ Kuile, E.H. ter: De architectuur, o.c., blz. 310.

²⁹⁾ Zie K.W. Kästner: Der Westfälische Lebensraum in der Baukunst des Mittelalters, z. pl. 1942.

³⁰⁾ Na het huwelijk van Maria van Bourgondië (gest. 1482) met Maximiliaan van Oostenrijk (Rooms-Duits kelzer van 1493-1519).

³¹⁾ Het is opmerkelijk, dat ook in het Nedersticht (ongeveer samenvallende met de huidige provincie Utrecht) en vooral in de stad Utrecht zelf de hallekerk in de middeleeuwen een zeer gebruikelijk kerktype was (b.v. de Klaaskerk (12de en 15de eeuw), de Buurkerk (13de-begin 16de eeuw; vijfschepig!) en de Jacobskerk (eind 13de eeuw en 15de eeuw) in Utrecht, de Joriskerk (14de-16de eeuw) te Amersfoort en de Cunerakerk (15de eeuw; vierschepig!) in Rhenen).

Profiel over bovenkant ongeroerde grond (dekzand). N.a.v. veronderstelde pool volgens kaart Jac. v. Deventer van 1560

In de sleuf zelf werd een laag schone zwarte vettige grond aangetroffen met een dikte van ongeveer 1.20 meter. In deze grond werd geen spoor van puin of hout- en plantenresten aangetroffen. Op de scheiding van de ongeroerde grond en de zwarte grond slechts geringe sporen van veenvorming. Mede gezien de NAP-hoogten zal hier vroeger dan ook een ondiepe, drassige depressie gelegen hebben, die om deze reden onbebouwd zal zijn gebleven. 10 Meter in het verlengde van de zijwand van de kerk werd een ronde put van Bentheimer zandsteen gevonden, waaroverheen en tegenaan in latere tijden een vierkante put van baksteen werd gemetseld. Vermeedelijk gaat het hier om een waterput

die in latere jaren werd omgebouwd tot beerput. Mogelijk heeft deze put behoord bij de bebouwing van de Walstraat. Deze put kon niet worden behouden door de werking van het grondwater.

Achter de kerk, ongeveer 4 meter buiten de grote, gebogen achterwand en ongeveer 33 meter haaks op de muur van het voormalige bankgebouw werd een ronde put van gemetselde rode bakstenen aangetroffen. Deze put bleef zitten, maar werd volgestort met zand.

Beide putten hadden een doorsnede van 1,50 meter.

H. Kolkman

Geschriften van Twentse predikanten

De belangrijke, lezenswaardige scriptie van de Heer P.H.A.M. Abels, 'De Broederen van Twenthe', een prosopografische studie van de gereformeerde predikanten in Twente 1597 - 1678 (Doctoraalscriptie Nijmegen) bevat een opmerkelijke paragraaf over 'Geschriften': 'De Twentse predikanten leverden slechts een geringe bijdrage aan de produktie van theologische geschriften in de 17e eeuw. Slechts de in druk verschenen disputaties van enkele latere Twentse dominees met hoogle-raren in Steinfurt, betekenden een bijdrage aan de theologische wetenschap. Gedurende de gehele periode 1597 - 1678 verscheen er niet één geschrift van de hand van een dominee, die op het moment van schrijven in Twente werkzaam was.....' N.a.v. bovenstaande maakte ik de heer Abels opmerkzaam op een boekje uit mijn eigen collectie; in de beschrijving die volgde in dit tijdschrift, 14e jaargang, no. 4, blz. 65-67: 'Christianus ten Ham en een onbekend boekje uit Almelo' is een onnauwkeurigheid geslopen: het voorwoord is niet gedateerd Augustus 1669, maar Augustus 1659, zodat ook het verschrikkelijke onweer boven Almelo moet hebben plaatsgevonden in Mei 1659 ('in de voorledene Maand van Mey') en niet in mei 1669²). Overigens kan desondanks de verklaring van de Heer Abels voor Amsterdam als plaats van uitgave overeind blijven. Over Christianus ten Ham vond ik nog een opmerkelijk gegeven: hij moet een bibliotheek van enige omvang bezeten hebben; immers bij Kleerkooper/Van Stockum³) wordt vermeld onder de boekdrukker Johannes van Someren, afdeling veilingen: 1673: 9 Oct. Bibliotheek van wylen Christ. ten Ham, predikant te Almelo; mededeling uit de 'Oprechte Haerlemsche Courant'.

Na de vondst van het eerste boekje van een Twentse predikant heb ik mijn naspeuringen voortgezet, niet alleen betreffende de door Abels behandelde periode, maar tot het jaar 1800 en dan ook voor alle predikanten.

Hoewel het resultaat mager is - 18 dominees publiceerden tijdens hun Twentse periode - lijkt het mij toch dienstig hiervan mededeling te doen, aangezien het meestal zeldzame werkjes betreft. Verder hoop ik dat dit overzicht aanleiding mag zijn voor anderen aanvullende gegevens te verstrekken, opdat op den duur een volledig overzicht ontstaat.

Overzicht van Geschriften van Twentse predikanten (1597-1800)

BEETS, Pieter. (Doopsgezind predikant te Almelo 1756-1771)

Stam-Boek der Willigen; of Geslacht-register der nakomelingen van Jan Willink, en Judith Busschers. Beginnende met het jaar 1591. En strekkende tot den jaare 1767. Na nauwkeurig onderzoek opgesteld en uitgegeven door P.B. te Deventer, Willem Cavaljé, 1767.²), 59 blz.

Afscheidsrede te Almelo en intreerede te Hamburg, Hamburg, 1771. Voor andere werken, zie: Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek, deel 3, kolom 86-87.

CHEVALLERAU, Wilhelmus. (pred. te Diepenheim 1766-1781)

Het eerste eeuw-getij van Diepenheims Kerk-vernieuwing, Deventer. Lucas Leemhorst, 1779. VIII, 120 blz.

FLOH, Jacob Hendrik. (Doopsgez. pred. te Enschede)

Proeve eener beredeneerde verklaringe der Geschiedenissen van 's Heilands Verzoekingen in de woestijne, Deventer, G. Brouwer, 1790.

Vertrouwelijke gesprekken over verlichting, vrijheid en gelijkheid, 1795.

Over zijn andere werken, waaronder bekroonde verhandelingen voor de Maatschappij tot Nut van het Algemeen over: 'Over 't verband tusschen deugd en geluk' (1793) en 'Over de beste wijze van straffen en

beloonen' (1794), zie: Nieuw Nederl. Biographisch Woordenboek, deel 1, kolom 865.

HAM, Christianus ten. (pred. te Almelo 1656-1672) Almeloosch Morgen- Middag- en Avond-offer, Met een Geestelyk Wierook op te senden tot God in tyd van Donder en Blixem. Amsterdam, Johannes van Someren, (1659). (18), 52 blz.

HECKEREN, Gerhard van (pred. te Haaksbergen 1687-1724)

Juda's onaghtsaemheynt omtrent de wegrapinge der vrome, Ofte een Lykrede, Over Iesaias Lvii vs I. Gepast op de Doot en Begrafnis van haer Koninkl. Majesteit MARIA STUART, in haar leven Coninginne van Engeland, Schotland, Vrankryk, Yrlant, & Deventer, Arnoldus Curtenius, 1695. ⁴), 116 blz.

IMMINK, Jacobus. (pred. te Enschede 1723-1767) Theologische, ontleedende en oordeelkundige Tegenbemerkingen over het boek van D. Wilh. Schortinghuis genaamd het Innig Christendom. Deventer, Abraham van Wezel, 1746.

KANTELAAR, Jacobus. (pred. te Almelo 1738-1787)

Over den invloed van het Christendom op den bloei van den staat en het geluk des volks, in: Vriend van het Vaderland, 1787.

Redevoeringen en dichtstukken van J. Kantelaar, uitgegeven door M. Siegenbeek, Leiden, 1825 (hierin ook redevoeringen gehouden te Almelo).

KLOPPER, Reinier. (Doopsgez. pred. te Almelo) De Zondaar door Christus gezocht en gezaligd, voorgesteld in XVII redevoeringen. Gedrukt voor den Aucteur, en zyn by de Boekverkoopers in de Nederlandsche Steden te bekomen, als mede te Almelo by Hendrik Blenken. 1750.

LEDEBOER, Joannes Henricus. (pred. te Almelo 1683-1689)

Troostzang op het overlijden van Joachim Adolph van Rechteren, Heer tot Rechteren en Westerveld, &&, 1686.

Over andere werken, o.a. 2 predikaties op rijm, zie: Nieuw Nederl. Biographisch Woordenboek, deel 3, kolom 745-746.

LINDENHOVIUS, Gerhardus. (pred. te Haaksbergen 160.-1605)

Zie over zijn boekje 'Geestelicke Wechwyser op den wech des levens', verschenen vóór 22 Mei 1632, doch tot op heden niet raadpleegbaar: geen exemplaar bekend! Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel, deel 5, Zwolle, 1879, blz. 218-221.

METELERCAMP, Hieronymus. (pred. te Almelo 1730-1742)

Salomons tempel-bouw Verklaart en toegepast op de Nieuwgebouwde Kerk tot Almelo. Plegtigh na de

gewoonte der Christenen ingewyt, op den 16den November 1738. Door twee Kerkredenen 's Voormiddaags over 2 Chron. cap. VII: 11, 12. En 's agtermiddaags over de vier volgende verssen 13, 14, 15 en 16. Hier by is gevoegt een derde Leer-reden over Joh. cap. X: 22, 23. Volledig beschreven nagelaten door wylen Dom. HENRICUS REVIUS, in zijn Eerw. leven ook Leeraar in Gods Kerk tot Almelo. Deventer, Jan van Wyk, 1738. (8), 86 blz.

RACER, Georgius Fredericus. (pred. te Delden 1722-1744)

Het Gelove der Uitverkorene Gods, verklaart, bevestigt en verdedigt, in Vragen en Antwoorden. Deventer, Gedrukt by Gerrit te Nuyl, en zyn te bekomen by Jan van Wyk, en Abraham van Wezel, 1732. (34), 347, (4) blz.

REVIUS, Henricus. (pred. te Almelo 1697-1738) Over zijn posthuum uitgegeven inwijdingsrede zie onder METELERCAMP, 1738.

RIJSDIJK, Jacobus. (Doopsgez. pred. te Almelo 1718-1723; 1742-1744)

Godtgeleerde Aanmerkingen, 2 delen, Groningen, 1742-1744. Over zijn vele andere geschriften, waarvan enkele nog posthuum herdrukt zijn, zie: Nieuw Nederl. Biographisch Woordenboek, deel 10, kolom 863-864.

Onlangs ⁴) werd nog een handschrift te koop aangeboden dat zeer waarschijnlijk van J. Rijdsdijk is: 'Predicaties over Jacobus tot Openb. Joh. inclusiv.-Ned. Handschrift uit de eerste helft der 18e eeuw, ca. 250 blz. dicht beschreven.

Blijkens de bijschriften stond deze Hervormde (?? = Doopsgezinde!) predikant achtereenvolgens te Emde, Groningen, Almelo en Zwolle. Belangwekkende preken-verzameling'.

Dit handschrift berust nu bij de Heer Tjeenk Willink te Zwolle.

RIJSWIJCK, Lambertus van. (pred. te Haaksbergen 1646-1684)

Reverendo, Pie docto, doctèque Pio D. Wilhelmo Sluitero, Psalmos suos & hymnos, & cantiones spirituales edenti; Latijns lofdicht in het voorwerk van: Psalmen, Lof-Sangen, ende Geestelike Liedekens... Door Wilhelm Sluiter, Deventer, Jan Colomp, 1661; dit gedicht is ook nog aanwezig in de tweede en derde druk: Amsterdam, Gerbrant Schagen, 1681 (gedrukt te Hasselt bij Herman Rampen, 1681) en Amsterdam, Gerbrant Schagen, 1685 (gedrukt te Harderwijk, bij Herman Rampen, 1685). In de talrijke latere uitgaven ontbreekt het gedicht.

Eidem (Wilhelmo Sluitero); Latijns lofdicht in: Elbergsche Sang-Lust, of Geestelike Liedekens... door... Wilhelm Sluiter, Den tweeden Druk, Delft Andries Voorstad, 1680.

Van de eerste druk is geen exemplaar bekend; in de uitgaven na de tweede druk ontbreekt het gedicht.

SIBELIUS, Andreas. (pred. te Diepenheim 1625-1635)

Schole der Goddelicker Versoekingingen in XXXI. Predicatie, over de Historie van Abrahams offerhande gedaen/voor desen in 't Latijn beschreven door den Eerw. Casparum Sibelium, ende nu in de Nederduytsche tale overgeset Door Andream Sibelium. Deventer, Sebastiaan Wermbouts, 1635. (16), 718, (18) blz.

Opgedragen 'Aen de Eerwaardige, weledele, seer eer- en deughtrijcke Maria van Voorst te Beerse, abdisse Ende De Samentlicke Jofferend des Adelicken Stiftes Ter Hunnepe' en ondertekend 'Gegeven tot Diepenheim de 31 Jan. 1635. Andr. Sibelius'.

Hoewel zijn overlijdensdatum niet bekend is, kunnen we uit deze uitgave toch afleiden dat Andreas tussen 1 februari en 15 maart 1635⁵⁾ overleden moet zijn.

STRIK, Antonius. (pred. te Enschede 1741-1756)

Kort uittreksel van een Belijdenis, en Voorbereidings-Catechizatie, De tweede Druk, Deventer, Weduwe van Enoch de Vries, 1745. 32 blz.

In de Veilingcatalogus van de bibliotheek van Mr. J. van Doorninck, Utrecht, J.L. Beyers, 1870, no. 355 werden van dit werkje maar liefst 132 exemplaren te koop aangeboden!

De weg ten Hemel in vragen en antwoorden, tot nut en opbouw van zijne hem toebetrouwde gemeente tot Enschede, Deventer, 1748; achterin het boekje komen gedichten voor van Antonius' vrouw, Maria van de Poel.

Zie verder: Nieuw Nederl. Biogr. Woordenb., deel 10, kolom 986.

STRIK, Johannes. (pred. te Enschede 1648-1729)

Tegenbemerkingen en... Rechte Outhet tegens een door den Heer Herman Damen, Professor te Loven, goedgekeurd boekjen genaamt: Vyftig beweegredenen, waarom in zoo groote verscheydentheid van Religie en Belydenisse des geloofs, in het Kristendom hedendaags zwevende, alleentyk de Roomsche Katholyke Religie verkoozen, en aan alle anderen moet voorgesteld worden. Deventer, Warner te Nuyl, 1715⁶⁾.

Redenen van Arnold Brand, Gewezen Francis-kaner Monnik, onder de naam van Frater Theodorus in het Kloster van den Ham, daar na te Rheene, in het Munstersche, Waarom zyn Ed. de Francis-kaner Order, en de Roomsche Religie verlatende, de Gereformeerde heeft aangenomen; gedaen in de Kerk van ENDSCHUDE, voor den vollen Kerken-Raad, ende een groot aantal van Menschen, zelfs van Roomsgezinde, Op de Vraag-stukken zyn Ed. Door Do Joannes Strik, Voorgesteld den 14. April 1719. Hier by koomt een Brief van den Heer Pater Guardiaan. Door D. Strik beantwoord. Als Meede gerigtelyke Attestatie, behelzende Brands Eerlyke Gedrag, uit den mond van den Heer Pater Guardiaan, en den Heer Steynbock, Parochiaan van Ochtrup opgesteld. Deventer, B. de Vries, 1720. X, 42 blz.

Beurs

Te koop voor de hoogste bieder: '*Overijselsche almanak voor oudheid en letteren*', Deventer, J. de Lange. Jaargangen 1836 t/m 1853. Een gedeelte moet opnieuw worden gebonden.

'*Enschede van voorheen en thans*', door H. ter Weele Hzn. Uitgave van de Firma M.J. van der Loeff - Enschede. Met portret van de schrijver. 132 bldz. Ingenaaid.

'*Geschiedenis van Enschede*', door Dr. A. van Benthem Gz. Enschede, Joh. Peteri (Firma B.B. Blijdenstein) - 1895. Met aantekeningen en krantenknipsels. 342 bldz. Ingebonden.

Alleen schriftelijk te reflecteren! R. Kampman, W. de Qlerqstraat 21, 7604 AR Almelo.

VRIES, C. de. (Doopsgez. pred. te Enschede)

Inwydingsreden over de tempels. By gelegenheid van ene eerste godsd. byeenkomste in de nieuwgebouwde vergaderplaats der Doopsgezinde Gemeente te ENDSCHUDE. Uitgesproken op den 17den van Wintermaand 1769. Amsterdam, 1769.

Op de talrijke geschriften van de Ootmarsumse predikant Jacobus van Loo (pred. te O. 1777-1797) kom ik graag nog een keer afzonderlijk terug: hij verdient ruimere bespreking.

Opvallend in bovenstaand overzicht is de relatief grote publicistische activiteit van Doopsgezinde predikanten.

G.T. Hartong

NOTEN:

¹⁾ P.H.A.M. Abels, 'De Broeders van Twenthe' Een prosopografische studie van de gereformeerde predikanten in Twente 1597-1678, Doctoraalscriptie Nijmegen, blz. 142-143.

²⁾ P.H.A.M. Abels, Christianus ten Ham en een onbekend boekje uit Almelo, in: 't Inschrien, 14e jaargang nr. 4, blz. 66-67.

³⁾ M.M. Kleerkooper/W.P. van Stockum, De boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17e eeuw, 's-Gravenhage, 1914, blz. 745.

⁴⁾ Oude boeken en prenten, Nieuwkoop, Antiquariaat De Graaf, 1982, blz. 8, no. 65.

⁵⁾ Zie Abels, noot 1, blz. 164, noot 12 en blz. 51.

⁶⁾ Dr. A. Benthem, Geschiedenis van Enschede en zijne naaste omgeving, Tweede druk, Enschede, 1920, blz. 346.

In den Hew

Dank zij de heren Overbeeke en ten Asbroek is dan eindelijk het raadsel omtrent de naamsaanduiding IN DEN HEW opgelost.

Hier is de oplossing:

In den Hew is: 'De Heuw' ofwel 'Heuwedde'.

Het lag in het gericht Delden, buurschap Hengevelde, niet ver van het goed 'Het Slot'.

In Med. en Versl. V.O.R.G. (54ste stuk, 2°, 30ste stuk 1938) komt dit In den Hew voor als 'Houwhedde' en de auteur van het desbetreffende artikel zegt ervan: (zie blz. 20, 21 en 38 en 39).

'Voor het eerst wordt het in 1601 (Verponding Twenthe) genoemd; dan zijn eigenaars Jan ten Nover to Borckelo en Gerrit

Engbers. In 1172 wordt het een Leengoed genoemd (50° penning Kedingen, R.A. Zwolle), zonder dat er vermeld wordt wie de Leenheer was. In ieder geval was ook hier geen eigengeerfde boer gevestigd.' Zeker is dat, ontleend aan de Rijks Geschiedkundige Publicatien met name aan de serie Resolutien der Staten-Generaal, 1598-1599, in die periode In den Hew nog in handen van het geslacht Van Hövell was, want er staat letterlijk: 'Hovell in den Hew'.

J. van Hövell

Noot:

Het erve Houwhedde ligt tegenwoordig in de buurtschap Kerspel Goor, gem. Markelo (Fam. ten Thije, Oude Needseweg).

Het erve Houwhedde, Kerspel Goor. (foto H. Hagens, sept. 1964)

Boek en blad

Historisch-Geografisch Tijdschrift

Een nieuw tijdschrift

Vanaf februari is een nieuw tijdschrift, het Historisch-Geografisch Tijdschrift, verschenen. Dit tijdschrift is bedoeld voor degenen, die betrokken zijn bij de historische geografie vanwege studie of beroep, maar ook voor de omvangrijke kring van mensen met belangstelling voor historisch-geografische onderwerpen. Het Historisch-Geografisch Tijdschrift verschijnt drie à vier maal per jaar en zal per nummer ca. 24 pagina's omvatten.

Waarom het Historisch-Geografisch Tijdschrift

De wording van de verschillende Nederlandse landschappen, alsmede het ontstaan en de ontwikkeling van historische nederzettingen, staan in toenemende mate in de belangstelling.

Vele historische gegroeide landschappen en nederzettingen dreigen te worden aangetast, zo er niet reeds onherstelbare schade aan is toegebracht. Mede daarom is er de laatste jaren een toenemende vraag ontstaan naar historisch-geografisch onderzoek dat inzicht verschaft in de wording van landschappen en nederzettingen en dan kan dienen als basis voor beslissingen over hun beschermwaardigheid. Naast deze praktische en beleidsmatig georiënteerde belangstelling neemt ook de interesse in de lokale en regionale historische geografie sterk toe. Gegeven deze groeiende belangstelling en bij gebrek aan een geschikt medium voor de uitwisseling van informatie op dit terrein, hebben twee historisch-geografische verenigingen, te weten Cluverius (Vrije Universiteit te Amsterdam) en het Utrechts Historisch-Geografische Dispuut (Rijksuniversiteit Utrecht), het initiatief genomen het Historisch-Geografisch Tijdschrift uit te laten geven.

Inhoud van het tijdschrift

In het Historisch Geografisch Tijdschrift zullen naast artikelen ook recensies en een bibliografie opgenomen worden. Het tijdschrift richt zich daarbij vooral op de Nederlandse historische geografie, hoewel ontwikkelingen in het buitenland zeker niet veronachtzaamd zullen worden. Behalve artikelen over lokale en regionale historische geografie, zullen ook meer thematische en toegepaste bijdragen een plaats in het tijdschrift kunnen vinden. Hetzelfde geldt voor meer theoretisch en methodisch-technisch gerichte artikelen.

De bibliografie-rubriek zal o.a. een overzicht geven van de recent verschenen historisch-geografische literatuur. Voor wat betreft de in Nederland verschijnende publicaties zal een aantal regionale correspondenten de lezer op de hoogte houden. Onderwerpen

die in het komende nummer aan de orde komen zijn:

- Landschap en ruilverkaveling in de Achterhoek
- Slagturven in Nederland
- Waardebepaling van een cultuurlandschap: de Krimpenerwaard
- Beschermd stadsgezicht Amersfoort

Voor nadere inlichtingen kan contact opgenomen worden met de redactieleden: Drs. S. Barends, NWC-Utrecht (03450-14968); A.H. Rots, VU-Amsterdam (020-728276); Drs. T. Stol, VU-Amsterdam (020-936681); Drs. J.C. van Triest, VU-Amsterdam (020-140168); F.J. van Woudenberg, RU-Utrecht (030-513104). Het abonnementsgeld van het Historisch-Geografisch Tijdschrift, dat - afhankelijk van het aantal abonnees - drie à vier maal per jaar zal verschijnen, bedraagt:

f 15,— voor studenten

f 18,50 voor individuele abonnees

f 25,— voor bibliotheken en instellingen

Voor een abonnement kunt u zich wenden tot: Redactie Historisch-Geografisch Tijdschrift, p/a Drs. T. Stol, Grensstraat 20, 1091 SZ Amsterdam

Proza en Poëzie in Overijssel, gelegenheidsgedichten tot 1900.

Met genoegen kunnen wij U het verschijnen van een nieuwe uitgave in de Serie Scripta Transisalana mededelen.

Enige jaren lang is de Provinciale Bibliotheekcentrale Overijssel-Oost intensief bezig geweest om proza en poëzie, betrekking hebbend op Overijssel, te verzamelen en te ontsluiten.

Een eerste neerslag hiervan zal in mei 1983 verkrijgbaar zijn.

Aanvankelijk was het de bedoeling dat er één complete publicatie over dit onderwerp zou worden samengesteld. De hoeveelheid materiaal en de diversiteit was evenwel reden om tot splitsing over te gaan. Daarom is in mei j.l. een deel verschenen getiteld: 'Proza en Poëzie in Overijssel, Gelegenheidsgedichten tot 1900'.

En het is de bedoeling om in het najaar over te gaan tot publicatie van een tweede deel dat de periode vanaf ± 1600 tot 1983 bevat. Dit tweede deel, nr. 5 in de Scripta-serie, zal dus proza en poëzie bevatten met uitzondering van de in mei te verschijnen categorie gelegenheidsgedichten tot 1900.

We kunnen er bijna niet onderuit om bij deze uitgave de term 'uniek' te gebruiken. Nergens in de provincie, noch in Nederland is, voorzover ons bekend, immers een collectie van dit specifieke genre te vinden. Oorzaak is dat het genre gelegenheidsgedichten zowel literair als geschiedkundig zwaar is ondergewaar-

deerd, terwijl deze categorie juist een uitgelezen mogelijkheid biedt om met zeden en gewoonten uit vervlogen tijden bekend te geraken.

Namen als Ds. Arnold Moonen, Anna Morian, Christina van Os, Clara Feyona van Raesfeld-van Sytzama, Adriaan Stikke, Jan van der Veen, Ds. B. Vollenhove, wie kent ze?

Juist deze auteurs hebben het poëtisch-literaire gezicht van Overijssel vanaf de 17^e eeuw bepaald. De PBC Overijssel-Oost is er daarom trots op U in de gelegenheid te kunnen stellen kennis te nemen van datgene wat er in Overijssel vanaf 1600 tot 1900 aan poëtische vruchten in bloemrijke taal is neergeschreven en bewaard is gebleven.

De prijs voor de geannoteerde, 950 nummers tellende lijst en van een ± 15 bladzijden tellende inleiding voorzien uitgave 'Gelegenheidsgedichten tot 1900' bedraagt f 9,50 (excl. portokosten). Daarnaast kunnen wij U nog (beperkt) aanbieden: Scripta Transsalaria Dl. I en II. (Catalogus van Overijsselse Werken met trefwoordenregister) à f 29,75, en de speciale 'Joan Derk van der Capellen tot den Pol'-uitgave à f 9,50.

In februari 1984 verschijnt **De bouw van de boerderij in Twente, M.L.M. Hesselink-v.d. Riet m.m.v. H.B. Booijsink.**

De kern van het boek wordt gevormd door het verhaal over de bouw van de boerderij, verteld door een timmerman, die de traditionele bouw door overlevering heeft doorgerekend en uit ervaring kent. Hierbij is aandacht besteed aan de omstandigheden waaronder men een boerderij bouwde, o.a. door de opname van geschiedkundige gegevens uit de marke Albergen.

Op grond van een in Twente verricht dialectonderzoek is een overzicht tot stand gekomen betreffende de benamingen van de onderdelen van de boerderij. De resultaten van een telmerkenonderzoek geven een inzicht omtrent de datering van boerderijen. Tot nu toe is er al veel aandacht besteed aan het uiterlijk van de boerderij in Twente. Weinig aandacht kreeg echter het vakmanschap, waarmee de boerderijen in Twente zijn gebouwd. Een vakmanschap dat helaas aan het verdwijnen is. Dit boek vertelt hierover. De tekst is met vele foto's en tekeningen geïllustreerd.

Stichting Heemkunde Albergen

p/a Floris Radewijnsstraat 14 7665 AS Albergen

Ootmarsum.

De eerste oplage van het leuke boekje 'Het leven in de naberschap' is vlot uitverkocht. Een (beperkte) 2e druk is dezer dagen van de pers gekomen, zodat aan de aanvragen weer kan worden voldaan. De prijs is f 6,50.

'Jaartallenboekjes' zijn nog uit voorraad leverbaar à f 8,50 via de penningmeester Commanderiestraat 5, tel. 1364.

De Stichting Heemkunde Ootmarsum geeft het hele zomer elke woensdagavond om 8 uur in hotel 'Het Wapen van Ootmarsum' interessante dia-voorstellingen over historie en natuur in en rond Ootmarsum.

Stichting Heemkunde Ootmarsum

Gehoord en gelezen:

Couranten

Tubantia/Dagblad van het Oosten, 1983

5.3 Museumbestuur (Almelo) blij met 'textielkamer' in Waag; 5.3 Hengelosestraat bij overweg was eens een deftig stukje Enschede; 5.3 Als Stork schudt dan trilt Hengelo; 11.3 Herstel molen vordert (Lattrop); 12.3 Een nostalgische terugblik op zestig jaar Twentse autobusdienst; 19.3 Rijssen beschreven in Gids voor Twente; 28.3 Veel animo voor palmpasenop-tochten; 2.4 Van herberg tot Elderinkshuis; de beweging historie van een monument (Enschede); 2.4 Veldnamen vertellen alles over geschiedenis van de landbouw; 2.4. Oeler molen weer in oude luister herstellen; 8.4 Gebourde droomhuizen in Textielmuseum; 9.4 Wevershuisje weer actief deel Almelo; 11.4 'Wevershuisje door een toeval blijven staan'; 11.4 Herinneringen aan de jaren '40-'45; 16.4 Grafsteen voor minister bij kerkje Diepenheim; 16.4 Ook achterkant Elderinkshuis is bekijken waard; 23.4 Met Bernhard Wennekink langs de landweren; 23.4 Oldenzalers kwamen zo kaal als kerkrotten naar het strijdpark (Klootschieten); 29.4 Experimentele archeologie; 5.5 Hendrik Aldenkamp, toonbeeld van verzet en medemenselijkheid (gesch. WOII); 6.5 Nieuwe president Israël hoorde bij eerste bevrijders van Enschede; 7.5 Groep jongeren knapt oude zoutboortoren op; 11.5 Daar kan het nog: vier generatie onder één dak; 11.5 Actie voor restauratie oude panden 't Stif; 20.5 Lonneker torenhaan is er slecht aan toe; 21.5 Textielmuseum (nog) middelpunt van 100-jarig Blijdensteinpark; 21.5 Werk in het veen in veertiger jaren; 21.5 Kerkplein kreeg veel charme terug (Almelo); 28.5 Stadhuis Diepenheim: steen in twee delen; 28.5 Elfduizend jaar geleden stond ons land in brand; 28.5 Oude Vrieling bewaart wat Tubbergs 'ruikt'; 31.5 Bidden op de es voor goede oogst; 31.5 Een gruwel-daad bij Delden, die grote beroering wekte. Serie 'Stille getuigen': 5.3 Steen voor het Rijksmuseum Twenthe komt uit Lonneker; 12.3 Cycloon blies in 1925 Needse windmolen weg; 12.3 Toren Pancretius meer dan vier eeuwen oud (Haaksbergen); 26.3 Gedenknaald voor twee honden bij 't Nijenhuis; 2.4 Dikke steen in Borne; 9.4 Kapel Vragender 3½ eeuw ruïne; 16.4 Kerktores Haaksbergen; 23.4 Erve De Mulder in Albergen waar eens 'n molen stond; 29.4 Stenen herinneren aan aanleg 'Poortbulten'; 7.5 Steen en linde op de Snippet; 14.5 Stenen uit knekelhuis in kerk te Geesteren; 21.5 Treurboek herinnert aan kasteel De Hoeve; 28.5 Hekpijlers van 200 jaar oud. Serie 'Almelo's levend verleden': 5.3 Christien van Zullekom: Boeken kافتen drukte van belang; 12.3 Jan Vreeman en de melkveehouderij: Ik schetste duizenden kalveren; 19.3 Arnold Warmtink: Elke week nog wat gym; 26.3 Gerrit Lettebeek: Drie flesjes bier was

feest; 2.4 Gerrit Vleerbos: Paasvuur Krommendijk voornaamste; 9.4 Dirk van Haarst: Op massieve banden begonnen; 16.4 Herman Wolhuis: Visser van het eerste uur; 23.4 Bruin Jongma: Moeder was gevangenvaarster; 7.5 Frits Schipper: Ik ben twee keer met Heracles kampioen geworden; 14.5 Johan Veldhuis over 'kuuroord der arbeiders': Voor tbc-patiënten waren er alleen lighallen; 21.5 Bertus Janmaat: Een stier voor 70 koeien; 28.5 Hendrik Müller: 'Proat-oavond' rondom lós vuur. Driedelige serie over Stork: Een unieke reportage uit 1883: 25.4, 27.4, 28.4.

Twentsche Courant, 1983

8.3 Familie Pieffers ziet oorlogspiloot na 40 jaar terug (Oldenzaal); 10.3 Geldschietters gezocht voor boerderijmuseum (Denekamp); 23.3 Onderzoek naar veldnamen staat onder grote druk; 23.3 Landschapspark dreigt te worden gehalveerd (A. Ledeboerpark); 28.3 Animo palmpasenopectochten dit jaar toch weer gestegen; 1.4 Herdenking bij graf van verzetman C. Vagevuur; 2.4 Jan Jans, nen poaskearl!; 5.4 Paasgebruiken Ootmarsum trekken weer veel publiek; 16.4 Zoutmuseum in Delden nu 100 procent zeker; 16.4 Oldenzaal, zijn museum en Johan Molkenboer; 23.4 Johan Scheps als boetprediker aan basis van Twents verzet; 25.4 Tweede molen bij Oldemeule in Oele; 29.4 Twickel in de regen; 4.5 Losserse maalstoel in Oldenzaals koetshuis; 24.5 Laatste expositie in oude Textielmuseum; 28.5 Klok oude toren aan vervanging toe (Losser); 28.5 Oald niejs oet Tubbig; 31.5 Boeren knielen weer bij landkruis in de Ageler Es.

Tijdschriften

Aold-Hokseberge; Orgaan van de historische kring Haaksbergen, 16e jrg. (1983), no. 1 en 2.

F. Gebbink-Broekhuis, *De taal van Haaksbergen (LV) en (LVI); Bernard te Lintelo (12) en (13)*, p. 990-992 en 1007-1008.

P.W.J. den Otter, *Archieven, archiefwezen, Rijksarchief in Overijssel*, p. 992-995.

W.E. ten Asbroek en J.G.L. Overbeeke, *De erven Brummelhuis in Boekelo (V) en (VI)*, p. 996-1000 en 1011-1020.

W.E. ten Asbroek e.a., *Woningen Oostenrot 1-10 (V) en (VI)*, p. 1001-1004 en p. 1008-1010.

W.E. ten Asbroek, *Kleine voorvallen (IX) en (X)*, p. 1003-1004 en 1020.

Oald Hengel, 8e jrg. (1983), no. 2.

Red., *Veertig jaar geleden...*, p. 17-19.

J. Niks, *Marke Hasselo (XXXV)*, p. 21.

Anoniem, *De kantindustrie in Hengelo*, p. 23.

W.E. ten Asbroek, *De school in Beckum*, p. 27.

H.J. Eising, *Hoe oud is Hengelo?*, p. 29.

H. Reynders, *De onbekende Middeleeuwen in Woolde*, p. 31.

Old Nee, (1983), no. 10.

'Oom Willem', *Van Weefkamer, brood met initialen en bleken van linnen*, p. 3-5.

H. Reynders, *Raadsel in steen*, p. 6-7.

H.J.G. Hazekamp, *Iej mot goan, aans mot Kössink goan*, p. 8.

J. Dievelaar, *Aantekeningen uit een oud kasboek*, p. 9-18.

G. v.d. Ziel, *'n Veutensmaak is d'r of*, p. 19-20.

H.W. Heuvel, *Van Neede naar den Markveldschen watermolen*, p. 21-28.

't Onderschoer: Heemkunde Denekamp, 5e jrg. (1983), no. 1.

H. Boink, *Voorjaar op de boerderij*, p. 19-27.

J.H. Borgman, *Heemkunde en genealogie*, p. 39-40.

J.A. den Ouden, *Geschiedenis van de Lattroppe school (5)*, p. 43-46 / I H. Boink, *Feestelijke intocht burgemeester Wynia 60 jaar geleden*, p. 51-58.

J.A. den Ouden, *Markeboek Nutter-Oud Ootmarsum*, p. 59-60.

Overijssels contactbericht no. XIX (april 1983)

M. Mudde, *Streekconservator in Noordoost-Overijssel*, p. 384-386.

E.C. Maschewski, *Geraert ter Borch & Co.*, p. 390-396.

A. Korteweg, *Het land der letteren in Overijssel*, p. 397-400.

E.D. Eijken, *Veldnamen in Haaksbergen*, p. 401-406.

B.M. Maazen, *'Inventarisatielijst betreffende de restauratie van monumenten in Overijssel'*, m p. 408-413.

Z. Kolks, *Joan Derk; Het onvoltooide grafmonument voor Joan Derk van der Cappellen tot den Pol, kunsthistorisch gezien*, p. 414-417.

Anoniem, *Voorlopige bibliografie van dr. C.C.W.J. Hijszeler*, p. 421-436.

Anoniem, *Aanwinsten van archiefdiensten 1980-1982*, p. 421-436.

Vereniging Heemkunde gemeente Weerselo, 1983, no. 5.

B. Wolbert, *De gemeente Weerselo eens een kuststreek*, p. 6-9.

H. Kollen, *Een landsverdediger in 1816*, p. 10-11.

H. Engelbertink, *Marke Rossum (4); de Naam: Rossum*, p. 12-14.

H.J. Schuit, *Opgave Roomse kerkhuizen uit 1778*, p. 14-16.

H.J. Schuit, *Het Saksisch ros (Twentse ros)*, p. 17-20.

Vereniging Heemkunde gemeente Weerselo, 1983, no. 6.

H.J. Schuit, *Het gemeentewapen van Weerselo*, p. 5-7.

H. Engelbertink, *Marke Rossum (5); Bodem en prehistorie*, p. 8-12.

H. Kollen, *Uit het leven van een schoolmeester*, p. 13-15.

H.J. Schuit, *landweren*, p. 17-19.

Een Inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Kopij inzenden aan:

J.J.H. Meijer, Olde Meulenweg 2, 7554 RL Hengelo, tel. 074-912851

Redactie: J.J.H. Meijer, Hengelo, eindredacteur

A.J. Brunt, Delden

A. Buter, Neede

H.H. Hagens, Almelo

J. Overbeeke, Haaksbergen

Th.L.M. van Stapele, Hengelo

Administratie:

't Inschrien, p/a Rijksmuseum Twente

Lasondersingel 129, 7514 BP Enschede

Postrekening nr. 832196 t.n.v. de penningmeester v.d. Oudheidkamer Twente

Bank: Algemene Bank Nederland N.V., Enschede rek. nr. 59.27.45.651

Abonnementsprijs f 15,- per jaar

Losse nummers f 5,- (exclusief portokosten).

Uitgave van de Vereniging Oudheidkamer 'Twente'

Overname van de inhoud, in welke vorm ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.